

ЕКОНОМІКА ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

*Мазур А.Г., доктор економічних наук,
Вінницький державний аграрний університет*

Розглядаються питання трансформації національної економіки у перехідний її період розвитку, аналізуються процеси адаптації перехідної економіки до зміни умов господарювання, пропонуються підходи до обґрунтування регіональної перспективи в умовах трансформаційних змін.

Проблеми економіки перехідного періоду, специфіку її суперечностей та особливостей цього явища досить широко висвітлено в сучасній науковій літературі. Ряд вчених вважає, що характеристика сучасного періоду як переходу від адміністративно –командної до ринкової економіки запозичена з управлінської науки і без критичного аналізу перенесена в економічну теорію, а тому є досить поверхневою і односторонньою. Оскільки в колишньому СРСР функціонувала не суто адміністративна економіка, а економіка змішаного типу, то основний зміст перехідного процесу визначається як трансформація від змішаної економіки одного типу, що діяла на директивно –плановій основі, до змішаної економіки іншого типу, що має функціонувати на ринкових засадах [1].

При цьому визнається, що зміни в економічних відносинах під час трансформації є сподаричними, з великими витратами ресурсного потенціалу, але наближають державу до обраної моделі господарства. Адже за останні десятиріччя відбулося накопичення критичної маси ринкових перетворень як результат структурних зрушень в економіці. Наголошується також на неузгодженості та відставанні в часі адекватних інституційних перетворень в інших сферах життєдіяльності держави, тобто на відсутність послідовності, синхронності на комплексності трансформацій суспільних відносин.

В той же час рівень полеміки свідчить про відсутність якісно нового методологічного інструментарію для аналізу економіки перехідного стану, незавершеність процесу формування науково-прагматичної і загально-усвідомленої трансформаційної парадигми сучасного національного розвитку, яка б органічно суміщалась з ринковою ідеологією, відповідала б регіональним інтересам і консолідувала б усі верстви суспільства.

Зокрема, оцінюючи результати економіки перехідного періоду, В. Геєць виходить з того, що за цей період вдалося: а) усвідомити необхідність будь-яких змін за критеріями позитивного впливу на економіку, і основним у створенні інститутів ринкової економіки є власне період від державної до приватної власності; б) здійснити розвиток ринково - конкурентного середовища; в) змінити парадигму на роль держави у ринкових перетвореннях та взаємодію державних і ринкових інститутів; г) досягти консенсусу про тупиковість перерозподілу власності на користь корпоративних структур, оскільки реальною є загроза утвердження „тоталітарної влади олігархії”; д) значною мірою замінити інститути централізовано-планового регулювання господарської діяльності на ринкові, в результаті економіка адекватно реагує на грошові та макроекономічні регулятори; ж) виявити причини стихійного характеру трансформаційної фази розвитку та інше [2].

До радикально протилежних висновків при аналізі перехідного стану економіки дійшов П.Ещенко, який, зокрема, стверджує, що в Україні уже сформований квазіринок з властивими йому диспропорціями між фінансовою і виробничою сферами, натуралізацією відносин між суб'єктами господарської діяльності, нееквівалентним обміном, відсутністю реальної інформації про ринок та його учасників, неадекватною реакцією господарства на ринкові сигнали, засиллям тіньової економіки та іншими негативними рисами. Тому, на думку вченого, в країні відсутні ознаки ринкової економіки, отже використовувати теорію, що характеризує закони функціонування ринкової економіки, абсурдно [3].

А.Чухно пропонує поглянути на нинішні трансформаційні процеси з цивілізаційних позицій. Погоджуючись в принципі з наявністю перехідного періоду, його зміст він вбачає не лише в переході до іншої системи економічних відносин, а й від індустріальної до постіндустріальної стадії суспільно-економічного розвитку. Звідси випливає неможливість подолати системну кризу в суспільстві реформуванням лише виробничих відносин. Вони мають доповнюватися глибокими інноваційно-структурними змінами економіки, оновленням продуктивних сил та формуванням технологічного способу виробництва. З цих міркувань тривалість перехідного періоду зумовлюється не лише створенням функціональних ринкових інститутів, а й подоланням технологічного відставання України [4].

Інші дослідники [5], звертаючи увагу на сутність перехідного періоду та аналізуючи реальний стан національної економіки і тенденцій щодо регіоналізації і глобального розвитку, висловлюють міркування, які не сумісні з наведеними вище (Геєць). Найбільш узагальнюючою їх тезою є заперечення перехідного періоду як такого через відсутність у структурі економіки його критеріїв, зокрема, боротьби протилежних начал між економічними відносинами, які започатковуються на вимогу переважно ринкового механізму саморегулювання процесів відтворення та складових адміністративно-командної економіки, що формується. Це дає підстави стверджувати прихильником зазначеної точки зору, що економіка України рухається не до ринку і товарного виробництва, а у протилежному напрямку. Ще більш консервативну позицію в цьому питанні відстоює Є.Азарян. Він стверджує, що в Україні відсутня площина економіки, у якій здійснюються перетворення будь-якої економічної категорії й надбання нею природного економічного сенсу. Саме тому, вважає він, модель перехідного періоду залишилась мрією економічної думки для пострадянського простору: “базовою настановою для економічного розуміння сучасності пострадянського простору є не перехідність, а застигле звужене становище планової системи господарювання колишнього СРСР, елементи якого автоматично стали спадком сучасної України” [6].

Не менш дискусійним є питання визначення меж трансформаційності. Країни Центральної та Східної Європи умовними критеріями для себе обрали прийняття до ЄС та НАТО. Таким чином, новообрані члени ЄС (Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща, Естонія, Латвія, Литва) ніби вже успішно завершили період суспільної трансформацій. Відповідно, Болгарія та Румунія є частково успішними. На відміну від них, Хорватія, Македонія, Албанія, Сербія та Чорногорія є неуспішними і такими, де процеси трансформацій відверто затягуються.[7]

За цими підходами Україна є також неуспішною державою, в якій процеси трансформації відбуваються невиправдано повільно.

Незважаючи на суттєві розбіжності у поглядах вчених щодо сутності перехідного етапу та перспектив розвитку національної економічної системи, можливе їх зближення. Це твердження обумовлене самою природою загострення суперечностей багатьох складових перехідного періоду: від одного стану – втручання держави в економіку, до іншого, які є не лише поштовхом до активізації

наукових дискусій, а й знаходять відображення в пошуках шляхів їх розв'язання засобами економічної теорії. Разом з тим методологічною основою феномену трансформаційної парадигми економіки може слугувати припущення відомого угорського економіста Я.Корнаї. Досліджуючи поняття “системна парадигма”, яке притаманне, економічній спадщині Л.Мізеса, Ф.Хаска, Й.Шумпертера, В.Ойкена та інших дослідників, він дійшов висновку про можливість використання цього поняття в більш широкому значенні. Оскільки парадигма – це певний набір апріорних переконань, цінностей, фундаментальних установок про природу економічних законів та знання, вона допускає реальне існування альтернативних парадигм, які відіграють здебільшого конструктивнішу і прогресивнішу роль порівняно з інерційним типом мислення при дослідженнях нових процесів в економіці перехідного періоду й опрацюванні за їх наслідками пропозицій, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин.[9]

Дане твердження є основою для подальшого конструктивного розуміння перехідного етапу розвитку національної економіки. По мірі його завершеності альтернативні від національних трансформаційні процеси можуть отримати інші вектори та інше теоретичне обґрунтування.

Є підстави стверджувати, що на завершальному етапі перехідного періоду (наближення чи входження до ЄС і НАТО) буде спостерігатися все більший розрив між нині домінуючими економічними теоріями і альтернативними. Наголошуємо, що альтернативний підхід інший не тільки тому, що має іншу цільову характеристику, а поперед усе тому, що застосовує інший методологічний інструментарій для характеристики економічних явищ. Звідси випливає, що альтернативні погляди і вектори економічного розвитку в умовах трансформаційних змін мають більший гносеологічний потенціал для досліджень.

Зазначені вище суперечності макроекономічного рівня та послідовне їх подолання мають вирішальний вплив на зміст і особливості такого важливого напрямку трансформацій як регіоналізація суспільних процесів в загальному його руслі – демократизації суспільства. Тому в даному дослідженні зосереджено увагу насамперед на визначальній компоненті перехідного періоду - суперечностях між прагненням до самозбереження адміністративно-командної системи управління регіонами та об'єктивною потребою у формуванні принципово нових взаємовідносин між центром і регіонами.

Висловлюємо гіпотезу, що основна суперечність перехідного періоду криється в інституціональній природі суспільно-економічних перетворень, а саме: між державою-ініціатором ринкової трансформації, що використовує несумісні з логікою перетворень методи регулювання, і регіонами, які вимагають більше самостійності в своєму розвитку, оскільки відтворювальні цикли регіональних економік вже давно вийшли за межі національних кордонів і регіони розвиваються здебільшого в наднаціональному економічному просторі. Зазначене блокує дію механізмів реалізації економічних законів і унеможливорює адаптацію регіональних економічних систем до існуючої тенденції розвитку національної економіки. Довговічність національної парадигми можна пояснити відомим із термодинаміки законом Ле Шательє, який П. Самуельсон переніс на економічні системи. У відповідності з ним (законом Самуельсона- Ле Шательє), якщо економічна система відчуває зовнішній вплив, то вона протидіє йому, намагаючись зберегти попередній стан.

В той же час, як стверджує В.Найбівач,... коли властивості адаптованості вичерпані, то система прагне зберегти свої властивості і природу процесів, що відбуваються, шляхом самоорганізації [10].

Самоорганізацію слід розуміти як процес створення, відтворення та вдосконалення складних динамічних систем [11].

Стосовно регіонального рівня можна виділити декілька типів процесу самоорганізації: перший – це самозародження регіонального виробництва продукції і послуг, тобто виникнення деякої сукупності цілісних об'єктів певного рівня і форм власності як нової цілісної системи економічного відтворення на певній території; другий – наявність гомеостатичних процесів, тобто підтримка і стійкість функціонування певного досягнутого рівня організації при змінних умовах внутрішніх і зовнішніх факторах розвитку; третій – еволюція механізмів самоудосконалення і нового розвитку регіональних систем, мається на увазі тенденції інформаційного, етнічного, навчального, культурного, просторового розвитку та транснаціонального – в умовах глобалізації суспільних процесів. Спеціалісти стверджують [12], що в останні роки спостерігається, зміцнення ваги регіональних економічних об'єднань, асоціацій, орієнтованих насамперед на виробництво товарів народного споживання та побутове обслуговування. Збільшення доходів населення сприяло підвищенню його платоспроможного попиту та зростанню підприємств, орієнтованих на споживчий ринок,

у першу чергу – харчової і легкої промисловості та торгівлі і сфери послуг. Специфіка цих галузей полягає у їх досить чіткій прив'язці до інфраструктури окремих регіонів, тому на регіональному рівні сформувалися власні моделі виживання і розвитку, які базуються на використанні місцевого ресурсного потенціалу й економіко-географічних особливостей територій, що є проявом певного рівня самоорганізації. Сукупна дія усіх напрямків і факторів самоорганізації регіональної економіки на практиці призводить до певної самоізоляції регіонів в національній економіці і формуванні двовекторної моделі розвитку – регіоналізації і глобалізації. При цьому слід звернути увагу на внутрішній і зовнішній складовій дії ринкових механізмів самоорганізації. В одному випадку (зовнішній вплив) механізм самоорганізації має здебільшого детермінічну природу і не спричиняє в процесі пристосування кардинальних змін в структурі економіки, в іншому – самоорганізація залежить від внутрішніх чинників, тому має стохастичну природу, тобто передбачає радикальну перебудову структурних компонентів регіональної економіки.

Таким чином, трансформаційні процеси в національній економіці розвиваються в залежності від зміни стану розвитку ринкового середовища, у відповідності до якого кожна економічна система вибирає певну стратегію адаптації.

Стратегія національної економіки передбачає збереження і підлаштування існуючої системи до нових умов в рамках єдиної державної політики.

Стратегія регіональних економічних систем спрямована на самоорганізацію, що передбачає їх саморозвиток і орієнтацію на транскордонне співробітництво.

Література:

1. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – И. : Логос, 1999.

2. Економіка України : стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К. : Ін-т екон. прогнозів. ; Фенікс-2003.

3. Экономическая теория на пороге XXI века / Под. ред. Ю.М, Осипова, В.Т. Пуляева.-СПб: ТОО ТК „Петрополис”, 1996.

4. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та її значення для України.- К.: Логос,-2003.
5. Покритан А. Про економічний зміст сучасних суспільних відносин в Україні // Економіка України.- 2000. - №10.
- 6.Азарян Е. Реализация потребности в рыночной экономике (Отрицание переходности украинского социума) // Бизнес – Информ.- 1999.-№15-16.
7. Хлобистов Є.В. Економічна безпека трансформаційної економіки / Відп. ред. Дорогунцов С.І.-К.: Чорнобильінтерінформ, 2004.
8. Корнаї Я. Системная парадигма // Вопросы экономики – 2002.-№4.
9. Варшавський А. Неплатежи и бартер как проявление системных трансформаций // Вопросы экономики. – 2000. - №6
- 10.Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (методологічний аспект) : Наукова монографія. – К. : Світ знань, 2002.
11. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери. – Ужгород : ІВА, 2005.
12. Кропельницька С. О. Теоретико- методологічні аспекти самоорганізації територіальних виробничих систем // Актуальні проблеми економіки – 2004. - №4 (34).

Economy of transition period in transformation changes conditions
of national economic systems

Mazur A.H., doctor of
economic sciences,
Vinnytsia State Agrarian University

The problems of transformation of national economy in its transition period are considered, the processes of its adaptation to the changes of management conditions are analyzed, new approaches to the substantiation of regional prospects in transformation changes condition are proposed.